

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Rebecca Olsson

Brott och psykisk störning

– Är domstolen konsekvent i sin bedömning av psykiskt
störda lagöverträdare?

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Anna Nilsson

Termin: HT 2017

Innehåll

Summary	1
Sammanfattning	2
Förkortningar	3
1 Inledning	4
1.1 Uppsatsens övergripande syfte	5
1.2 Frågeställningar	5
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Perspektiv, metod och material	5
1.5 Forskningsläge	6
1.6 Uppsatsens disposition	6
2 Psykisk störning	8
3 Ansvarsprövning	10
3.1 Skuldprincipen och uppsåtsparagrafen	10
3.2 Uppsåtsformerna	11
3.3 Uppsåt vid psykisk störning	12
4 Påföljdsbestämning	14
4.1 Fängelsepresumtionen	14
4.2 Rättspsykiatrisk vård	15
5 Rättsfall	17
5.1 Flink-fallet	17
5.2 NJA 2001 s. 899	19
5.3 Anna Lindh	20
5.4 Rödebymålet	21
5.5 Samurajsvärdet	23
6 Analys	26
Käll- och litteraturförteckning	31
Rättsfallsförteckning	33

Summary

For a long time, crime and mental disorder have been the subject of discussion due to the difficulties a mental disorder may entail in the law enforcement. Since the abolition of the accountability condition regarding the introduction of the Swedish Penal Code in 1965, the treatment of mentally disturbed offenders has been transferred from the responsibility section to the penalty section.

The focus of the essay is based on Swedish law enforcement and on the role of mental disorder in the intentional trial and in the penalty assessment. Five legal cases relating to crimes and mental disorders are at the centre of the investigation. The cases have been analysed based on applicable law to highlight any similarities and differences in the assessment of the Court.

The study has shown that a mental disorder affects the trial of intention in several ways, but mainly regarding the need for awareness. According to the law, a normal intentional trial must be made whether the offender suffers from a mental disorder or not. However, the intentions should be assessed in the light of the mental disorder. Despite a gradual change towards a more accurate intentional trial, it is very seldom that the court finds that mentally disturbed offenders have not acted deliberately.

In the penalty determination for mentally disturbed offenders, the so-called prison presumption and the provision of legal psychiatric care apply. The decisive factor for sentencing is whether the offender at the time of the act and the case suffered a serious mental disorder or not. It is up to the court to assess the mental state of the offender, but according to the study below, medical advice is often given a great deal of importance in the assessment.

Sammanfattning

Brott och psykisk störning har länge varit föremål för diskussioner på grund av de svårigheter en psykisk störning kan medföra i rättstillämpningen. Sedan tillräknelighetsrekvisitet avskaffades i samband med brottsbalkens införande år 1965 har särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare förflyttats från ansvarsdelen till påföljdsdelen.

Uppsatsens fokus ligger på den svenska rättstillämpningen och vilken roll psykisk störning spelar i uppsåtsprövningen och i påföljdsbestämningen. I centrum för undersökningen står fem rättsfall som berör brott och psykisk störning. Rättsfallen har analyserats utifrån gällande rätt för att belysa eventuella likheter och skillnader i den rättsliga bedömningen.

Undersökningen har påvisat att en psykisk störning berör uppsåtsprövningen på flera olika sätt men främst gällande kravet på medvetenhet. Enligt gällande rätt ska en vanlig uppsåtsprövning göras oavsett om gärningspersonen lider av en psykisk störning eller inte. Uppsåtet ska dock bedömas med hänsyn till den psykiska störningen. Trots en succesiv förändring mot en noggrannare uppsåtsprövning är det väldigt sällan domstolen kommer fram till att psykiskt störda lagöverträdare inte handlat uppsåtligt.

Vid påföljdsbestämningen för psykiskt störda lagöverträdare gäller den så kallade fängelsepresumtionen och bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård. Avgörande för påföljdsbestämningen är huruvida gärningspersonen vid gärningstillfället och domstillfället led av en allvarlig psykisk störning eller inte. Det är upp till domstolen att bedöma gärningspersonens psykiska tillstånd men enligt nedan gjorda undersökning ges medicinska utlåtanden ofta stor betydelse i bedömningen.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
Prop.	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

Brott och psykisk störning har länge varit ett komplext och kontroversiellt område i Sverige. Begreppet psykisk störning utgör en glidande skala av sinnestillstånd, från förstämningstillstånd¹ till allvarlig psykisk störning. Gränserna för vad som utgör en psykisk störning är inte helt klara och vid rättstillämpningen får domstolen nästintill fritt avgöra huruvida gärningspersonen i lagens mening är psykiskt störd eller inte.²

Fram till brottsbalkens införande år 1965 tillämpades ett så kallat tillräknelighetsrekvisit vilket innebar att psykiskt sjuka personer inte kunde hållas straffrättsligt ansvariga. Sedan kravet på tillräknelighet avskaffades har särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare förflyttats från ansvarsdelen till påföljdsdelen. Enligt gällande rätt får kravet på uppsåt aldrig efterges och en vanlig uppsåtsprövning ska alltid företas även om gärningspersonen lider av en psykisk störning.³ Om och i vilken utsträckning den psykiska störningen likväl kan få betydelse i ansvarsfrågan ska undersökas närmare nedan.

År 2008 genomfördes ytterligare en förändring i den svenska straffrättslagstiftningen angående personer med psykisk störning. Det tidigare absoluta fängelseförbudet ändrades till en presumtion för att annan påföljd än fängelse ska väljas om gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning.⁴ Lagändringen är med största sannolikhet en faktor som påverkat den svenska rättstillämpningen vilket kommer att tas i beaktande i nedanstående undersökning.

¹ Höjd eller sänkt sinnesstämning exempelvis depression eller ångestsyndrom.

² Se NJA 2004 s. 702.

³ Se Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370; NJA 2012 s. 45 punkt 12.

⁴ Se Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 30 kap. Om val av påföljd (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 30 kap. 6 §, under rubrikerna Äldre rätt och Gällande rätt.

1.1 Uppsatsens övergripande syfte

Uppsatsens övergripande syfte är att undersöka om psykiskt störda lagöverträdare behandlas lika från fall till fall. Målet är att utifrån rättstillämpningen belysa eventuella likheter och skillnader i uppsåtsprövningen och påföljdsbestämningen samt att problematisera kring bakomliggande faktorer.

1.2 Frågeställningar

- Vilken roll spelar psykisk störning i uppsåtsbedömningen och i påföljdsbestämningen?
- Är den rättsliga bedömningen av psykiskt störda lagöverträdare enhetlig?

1.3 Avgränsningar

I centrum för uppsatsen står den svenska rättstillämpningen och till följd därav kommer endast svensk rätt att behandlas i undersökningen. Med hänsyn till uppsatsens syfte och frågeställningar har fokus lagts på ansvarsbedömningen; gärningsbedömningen berörs överhuvudtaget inte. Av utrymmesskäl tas ursäktande omständigheter inte upp i undersökningen.

1.4 Perspektiv, metod och material

Undersökningens huvudinnehåll består av fem olika rättsfall. För att besvara uppsatsens frågeställningar jämförs rättsfallen med varandra i ett försök att belysa och förstå eventuella likheter och skillnader. Detta innebär att uppsatsen har ett jämförande perspektiv. Uppsatsen intar även ett kritiskt perspektiv då jag utreder den rättsliga bedömningen av psykiskt störda lagöverträdare utifrån gällande rätt.

I undersökningen presenteras en självständig analys av den svenska rättstillämpningen. Med utgångspunkt i gällande rätt analyseras den rättsliga bedömningen av uppsåts- och påföljdsfrågan. Genom att studera lag,

förarbeten, praxis och doktrin i undersökningen av gällande rätt har jag använt mig av en rättsdogmatisk metod. Med doktrin menas här rättsvetenskapliga artiklar som publicerats i juridiska tidskrifter. Utöver de ovan nämnda rättskällorna har litteratur i form av läroböcker och lagkommentarer legat till grund för undersökningen.

1.5 Forskningsläge

Rättstillämpningen av psykiskt störda lagöverträdare har länge varit föremål för omfattande diskussioner vilket har gett upphov till en hel del publikationer på området. Ämnet har behandlats i doktrinen av bland annat Petter Asp, Magnus Ulväng, Dan Samuelsson, Moa Kindström Dahlin, Nike Franklin och Urban Rönnblom.⁵

Genom lagändringen den 1 juli 2008 försvann det absoluta fängelseförbudet och ersattes av en presumtion för att annan påföljd än fängelse ska väljas om gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning. Lagändringen är den senast införda på området.⁶ Det har även kommit förslag om att ett tillräknelighetskrav ska återinföras i svensk rätt. Senast i raden är Socialdepartementets utredning⁷ som kom år 2012 vilken bygger på Psykansvarskommitténs förslag⁸ från år 2002.

1.6 Uppsatsens disposition

I uppsatsens andra kapitel presenteras begreppet psykisk störning. Kapitlet innehåller en kort historisk bakgrund följt av en definition av begreppet. Det tredje kapitlet behandlar ansvarsprövningen och inleds med en beskrivning av skuldprincipen och uppsåtsparagrafen. Därefter redovisas uppsåtsformerna och uppsåt vid psykisk störning. Uppsatsens fjärde kapitel tar upp påföljdsbestämningen vilket omfattar en redogörelse av fängelsepresumtionen och bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård. Det

⁵ Se bl.a. Asp och Ulväng (2011/12) s. 867; Kindström Dahlin och Franklin (2009/10) s. 172; Rönnblom (2005) s. 361.

⁶ Se prop. 2007/08:97.

⁷ Se SOU 2012:17.

⁸ Se SOU 2002:3.

femte kapitlet består av de fem rättsfall som legat till grund för undersökningen och i det sista kapitlet sammanställs resultaten i en avslutande analys.

2 Psykisk störning

Sedan långt tillbaka i tiden har det funnits särskilda regler för sinnessjuka personer. I de svenska landskapslagarna fanns bestämmelser om att sinnessjuka personer skulle skyddas från att begå brott. Om den sjuke ändå gjorde sig skyldig till brott skulle släktingarna stå för böterna. Under 1600-talet kom tron på demoner och onda andar att dominera i Sverige. Sinnessjuka personer antogs vara besatta och skulle därmed renas. Reningsprocessen bestod dels av kroppsstraff och dels av avrättningar på bål. I slutet av 1600-talet ersattes demontron av ett krav på att sinnessjuka personer skulle tas om hand och vårdas. För att inte göra någon skada skulle de förvaras i ett offentligt hus där de fick vård och sysselsattes i arbete. Under första delen av 1800-talet spreds upplysningsidéerna till Sverige och år 1864 infördes en ny svensk strafflag. 1864 års lag innehöll en bestämmelse om att den som saknade förstånd skulle vara fri från straff, ett så kallat tillräknelighetskrav. Men när 1864 års strafflag ersattes av brottsbalken som trädde i kraft år 1965 avskaffades detta krav.⁹

Idag har vi som bekant inte något tillräknelighetsrekvisit i svensk rätt och särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare har flyttats från ansvarsdelen till påföljdsdelen. Påföljdsbestämningen för personer med psykisk störning utmärks av fängelsepresumtionen i 30 kap. 6 § BrB och av utdömandet till rättspsykiatrisk vård i enlighet med 31 kap. 3 § BrB. Bestämmelserna kommer att behandlas närmare i kapitel fyra.

Som ovan nämnts utgör psykisk störning ett samlingsbegrepp för alla olika psykiska avvikelser men det som framförallt blir relevant vid rättstillämpningen är huruvida gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning. Begreppet allvarlig psykisk störning infördes i BrB år 1992 och ersatte tidigare terminologi så som sinnessjukdom och psykisk sjukdom. Till allvarlig psykisk störning räknas psykotiska tillstånd med

⁹ Se Lidberg och Wiklund (2004) s. 16–18.

förvrängd verklighetsuppfattning, allvarliga depressioner och svåra personlighetsstörningar. Alkohol- och narkotikapsykoser kan i samband med vanföreställningar, hallucinationer och allvarliga förvirringstillstånd också hänföras till allvarlig psykisk störning. Även psykisk funktionsnedsättning till följd av en hjärnskada eller åldrande kan inordnas under begreppet allvarlig psykisk störning.¹⁰

Det är domstolen som genom en sammanvägning bedömer om den psykiska störningen är allvarlig och om det finns behov av rättspsykiatrisk vård. Men prövningen är i viss mån begränsad. Om domstolen inhämtat ett yttrande från Socialstyrelsen bör stort avseende fästas vid yttrandet. I bedömningen måste hänsyn tas till både störningens art och dess grad. Vissa psykiska störningar är allvarliga till både art och grad medan andra kan vara allvarliga till antingen det ena eller det andra. Schizofreni är ett exempel på en psykisk störning som alltid anses allvarlig till sin art medan depressioner i många fall inte anses vara av allvarlig art. För att avgöra om den psykiska störningen är av allvarlig art eller inte måste domstolen göra en bedömning av risken för att de psykiska symtomen återkommer om vården avbryts. Graden av den psykiska störningen ska bedömas utifrån sjukdomens symtom och yttringar i övrigt. Sammantaget måste domstolen pröva hela utredningen kring gärningspersonens psykiska tillstånd och tillämpa en överviktsprincip för att komma fram till om den psykiska störningen är allvarlig.¹¹

¹⁰ Se prop. 1990/91:58 s. 86.

¹¹ Ibid. s. 87; NJA 2004 s. 702.

3 Ansvarsprövning

Om domstolen kan konstatera att alla gärningsrekvisiten är uppfyllda övergår den till att pröva om rekvisiten för personligt ansvar föreligger.

3.1 Skuldprincipen och uppsåtsparagrafen

Av skuldprincipen följer att endast den som i ett konkret fall kan klandras för vad han eller hon har gjort kan bli straffrättsligt ansvarig, *nulla poena sine culpa*. Principen, som är en grundläggande rättsstatlig princip, innebär också att straffet inte bör vara strängare än vad som motsvarar måttet av skuld. Skuld är ett subjektivt rekvisit som kan delas in i uppsåt och oaktsamhet.¹²

Enligt 1 kap 2 § första stycket BrB ska en gärning anses som brott endast då den begås uppsåtligen. För att uppsåt ska anses föreligga krävs för det första medvetenhet. Gärningspersonen måste vara i tillräcklig grad medveten i gärningsögonblicket för att kunna begå en uppsåtlig gärning. Kravet på medvetenhet innebär dock inte att gärningspersonen aktivt måste tänka på alla omständigheter för att sägas vara medveten om dem. Det räcker att personen i fråga kan påminna sig dem vid närmare eftertanke.

Reflexmässiga handlingar som styrs av reptilhjärnan är inte uppsåtliga.¹³

Bestämmelsen i 1 kap 2 § andra stycket BrB är tillämplig vid självförvållat rus eller tillfällig sinnesförvirring. HD har i flera fall slagit fast att kravet på uppsåt inte ska efterges i ovan nämnda situationer och en vanlig uppsåtsprövning ska göras även då gärningspersonen var berusad eller tillfälligt var från sina sinnes fulla bruk.¹⁴

¹² Se Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 269.

¹³ Se Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 1 kap. Om brott och brottspåföljder (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 1 kap. 2 §, under rubriken Begreppet uppsåt.

¹⁴ Se NJA 2011 s. 563 punkt 26; NJA 2012 s. 45 punkt 11.

3.2 Uppsåtsformerna

Begreppet uppsåt har definierats i praxis och sammanfattas i tre former: avsiktsuppsåt, insiktsuppsåt och likgiltighetsuppsåt. Uppsåtsbegreppen består i de flesta fall av två element, ett kognitivt element och ett voluntativt element. Det kognitiva elementet har samband med gärningspersonens kunskapsmässiga eller intellektuella föreställning om vissa fakta, det vill säga hans eller hennes grad av tro. Det voluntativa elementet är viljeinriktat och bestäms av gärningspersonens inställning till följden och omständigheterna.¹⁵

Avsiktsuppsåt, som är den första av de tre uppsåtsformerna, förutsätter att gärningen utförs i ett visst syfte. Om gärningspersonens handlande styrs av viljan att en viss följd ska inträffa föreligger avsiktsuppsåt. Det krävs även att gärningspersonen ser följden som praktiskt möjlig, det vill säga misstänker att syftet med gärningen uppnås genom handlandet. Avsiktsuppsåt bygger i huvudsak på det voluntativa elementet.¹⁶

Den andra uppsåtsformen, insiktsuppsåt, föreligger om gärningspersonen har praktisk visshet om ett visst faktum. Praktisk visshet innebär att gärningspersonen är praktiskt taget säker på att en följd kommer att inträffa eller att en omständighet föreligger. Insiktsuppsåt bygger uteslutande på det kognitiva elementet.¹⁷

Den sista uppsåtsformen kallas för likgiltighetsuppsåt och utgör uppsåtets nedre gräns i förhållande till oaktsamhet. Likgiltighetsuppsåt består av en kombination av det kognitiva elementet och det voluntativa elementet. Prövningen av likgiltighetsuppsåt görs i två steg. För det första måste gärningspersonen ha misstänkt att följden skulle komma att inträffa eller att en omständighet förelåg, det kognitiva elementet. För det andra bedöms gärningspersonens faktiska attityd till följden och omständigheterna vid

¹⁵ Se Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 284–287; Ulväng (2005) s. 1–14.

¹⁶ Ibid. s. 287–288; Ibid. s. 1–14.

¹⁷ Ibid. s. 289–290; Ibid. s. 1–14.

gärningstillfället, det voluntativa elementet. Gärningspersonen måste vara likgiltig inför en följd eller en omständighet och inte enbart inför risken att följderna kan komma att inträffa eller att omständigheten föreligger. HD formulerade det andra kravet i NJA 2004 s. 176 som att inträffandet av följderna eller förekomsten av omständigheten inte utgör ett för gärningspersonen relevant skäl för att avstå från gärningen. I doktrinen går det att utläsa en uppfattning om att tonvikten vid likgiltighetsuppsåt ligger på just gärningspersonens inställning eller attityd. Men det framkommer även att kravet på misstanke om att följderna kan komma att inträffa eller att en viss omständighet föreligger är absolut och måste förekomma innan den andra delen i prövningen kan göras.¹⁸

3.3 Uppsåt vid psykisk störning

Den rättsliga hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare har länge varit ett omdebatterat område i Sverige. En av orsakerna till debatten är Sveriges brist på ett tillräknelighetsrekvisit. I och med avskaffandet av tillräknelighetsrekvisitet år 1965 försvann kravet på ansvarsförmåga som förutsättning för brott. Reformen innebar att personer med psykisk störning numera både kan begå brottsliga gärningar och dömas till påföljd för brott.¹⁹

I likhet med vad som ovan sagts om uppsåt i samband med tillfälligt rus eller sinnesförvirring ska en vanlig uppsåtsprövning göras även om gärningspersonen har en psykisk störning. Uppsåtsprövningen ska göras med samma noggrannhet som i andra fall fastän det i bedömningen kan uppkomma svårigheter. Uppsåt föreligger inte om en person med samma föreställning om sakförhållandena, men utan den psykiska störningen, inte kan anses handla uppsåtligt.²⁰

Om gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning påverkar det i första hand påföljdsbestämningen. Som vi ska få se nedan kan störningen i

¹⁸ Se Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 290–293; Ulväng (2005) s. 1–14.

¹⁹ Se Samuelsson (2006/07) s. 813.

²⁰ Se NJA 2012 s. 45 punkt 12.

vissa fall, bland annat om gärningspersonen har en rubbad verklighetsuppfattning, få betydelse för uppsåtsprövningen och då framförallt rörande kravet på medvetenhet.

I doktrinen har det höjts ett varnande finger för det låga antal fall där uppsåt inte ansetts föreligga. Det framhålls att uppsåtsprövningen inte får ske på rutin och vid osäkerhet om gärningspersonen handlat uppsåtligt eller inte bör denne gå fri från ansvar. Vidare påpekas att ansvarsprövningen bör göras lika noggrant som påföljdsbestämningen. Medicinska utlåtanden som tyder på en förvrängd verklighetsuppfattning bör tillmätas betydelse vid uppsåtsprövningen. Uppsåtet ska bedömas med hänsyn till den psykiska störningen.²¹

²¹ Se Samuelsson (2006/07) s. 815–816.

4 Påföljdsbestämning

Sedan tillräknelighetsrekvisitet avskaffades i samband med brottsbalkens införande år 1965 har särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare förflyttats till påföljdsdelen. I påföljdsbestämningen särbehandlas gärningspersoner som lider av en allvarlig psykisk störning dels genom fängelsepresumtionen och dels genom bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård. Till saken hör att Sverige är ett av få länder där allvarligt psykiskt störda lagöverträdare kan dömas till påföljd för brott.²²

Begreppet allvarlig psykisk störning spelar en avgörande roll i påföljdsbestämningen. Domstolen prövar och bedömer själv huruvida den psykiska störningen är allvarlig eller inte (se sista stycket i kapitel 2).²³

4.1 Fängelsepresumtionen

Den 1 juli 2008 trädde den nya lagstiftningen angående psykiskt störda lagöverträdare i kraft. Det tidigare absoluta fängelseförbudet luckrades upp och ersattes av en fängelsepresumtion. Bestämmelsen återfinns i 30 kap. 6 § BrB och innebär att annan påföljd än fängelse ska väljas om gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning. Presumtionen är stark men fängelse får dömas ut om det finns synnerliga skäl. I tredje meningen av första stycket anges att vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska beaktas om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt. Enligt andra stycket får fängelse inte dömas ut om gärningspersonen saknat insiktsförmåga eller handlingskontroll. Undantaget innebär att det fortfarande finns ett

²² Se Kindström Dahlin och Franklin (2009/10) s. 175–176.

²³ Se prop. 1990/91:58 s. 86.

fängelseförbud men att det inte längre är absolut. Om den bristande förmågan är självförvållad så gäller inte förbudet.²⁴

Det tidigare absoluta fängelseförbudet skapade en hel del problem vid bedömningen av tillfälliga förvirringstillstånd. Om gärningspersonen led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället men inte vid domstillfället kunde varken fängelse eller rättspsykiatrisk vård dömas ut oavsett brottets allvarlighetsgrad. I och med ändringen kan fängelse numera dömas ut om brottet är mycket allvarligt.

Paragrafens tillämplighet är behäftad med vissa villkor. För det första måste både gärningsrekvisiten och ansvarsrekvisiten vara uppfyllda vilket innebär att uppsåt måste föreligga. För det andra måste det finnas ett kausalsamband mellan den brottsliga gärningen och den allvarliga psykiska störningen. Kausalsambandet innebär att den allvarliga psykiska störningen måste ha förelegat vid gärningstillfället och haft betydelse för brottet. Om övervägande skäl talar för att gärningspersonen lidit av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället bör domstolen kunna anta att gärningen har skett under påverkan av störningen.²⁵

4.2 Rättspsykiatrisk vård

Om gärningspersonen led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället och fortfarande anses lida av en allvarlig psykisk störning vid domstillfället kan denne dömas till rättspsykiatrisk vård i enlighet med bestämmelsen i 31 kap. 3 § BrB. Förutsättningarna för att överlämnande till rättspsykiatrisk vård ska kunna dömas ut är att gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning vid domstillfället och har behov av psykiatrisk tvångsvård. Vidare krävs att påföljden inte kan stanna vid böter.²⁶

²⁴ Se prop. 2007/08:97 s. 1.

²⁵ Se Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 30 kap. Om val av påföljd (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 30 kap. 6 §, under rubrikerna Gällande rätt och Psykisk störning.

²⁶ Se Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 31 kap. Om överlämnande till särskild vård i vissa fall (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 31 kap. 3 §, under rubriken Allmänt.

I förevarande fall är det upp till domstolen att pröva om behov av rättspsykiatrisk vård föreligger. Domstolen ska själv pröva vårdbehovet oavsett vad som framgår i det medicinska utlåtandet. Om den vård som behövs kan tillgodoses och ordnas genom annan påföljd än överlämnande bör det föredras. I likhet med vad som ovan sagts angående bedömningen av den psykiska störningens allvarlighetsgrad är domstolens prövning av vårdbehovet i viss mån begränsad. Domstolen måste lägga stor vikt vid det medicinska utlåtandet, särskilt om det enligt utlåtandet finns ett starkt behov av vård.²⁷

²⁷ Se Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 31 kap. Om överlämnande till särskild vård i vissa fall (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 31 kap. 3 §, under rubriken Prövning av behovet av vård.

5 Rättsfall

5.1 Flink-fallet

Natten till den 11 juni 1994 sköts sju personer ihjäl och två personer skadades allvarligt i Falun. Fallet har kommit att kallas för Flink-fallet, NJA 1995 s. 48, efter den gärningsperson som utförde dådet. Prövningen i HD gällde vilken påföljd gärningspersonen skulle dömas till.

Fänrik Mattias Flink träffade Eva under vintern 1993/94 och blev snabbt mycket kär i henne. Men Mattias och Eva var väldigt olika och när Eva flyttade till en egen lägenhet började problemen. I samband med att Mattias drack alkohol förändrades hans beteende och han blev aggressiv mot personer i sin omgivning. Förhållandet mellan Eva och Mattias tog slut någon gång under våren 1994. Fredagen den 10 juni 1994 tog Eva sin sjuksköterskeexamen. Mattias gratulerade Eva och gick sedan för att möta upp en kompis. Han och kompiserna drack ett par groggar innan de tillsammans begav sig ner till stan där de träffade Eva och hennes tjejkompisar. Mattias uppträdde avvikande och blev tillslut utslängd från den restaurang han befann sig på. Då gick Mattias hem till sig, bytte om till fältuniform, begav sig till regementet och fyllde sin AK5 med fem magasin. Han lämnade regementet och sköt därefter ihjäl fem kvinnor och två män som han mötte på vägen. En kvinna träffades av två skott men överlevde. Mattias greps slutligen efter skottlossning med två polismän, varvid en skadades.²⁸

Uppsåtsprövningen gjordes i tingsrätten och de omständigheter som fick betydelse för uppsåtsfrågan var: Mattias erkännande att han orsakat fem kvinnors död och skadat en, att det var Mattias vapen som användes vid alla skjutningarna, att offren träffades av flera skott vardera och att de dog av sina skador. Tingsrätten fann att Mattias hade uppsåt att döda de sju

²⁸ Se NJA 1995 s. 48 (på s. 48–54).

personer som omkom och den kvinna som skadades samt att han var likgiltig för om de två polismännen skulle dö eller inte.²⁹ I sammanhanget kan nämnas att tingsrätten inte berörde Mattias psykiska hälsotillstånd. Gärningspersonens sinnestillstånd vid tidpunkten för brottet kan i många fall komplicera frågan om medvetenhet och uppsåt. Om den psykiska störningen påverkar gärningspersonens verklighetsuppfattning kan det vara svårt att avgöra ifall personen i fråga var medveten om sitt handlande och konsekvenserna därav eller inte. I merparten av de rättspsykiatriska utlåtandena ansågs Mattias lida av en personlighetsstörning som i samband med alkohol utlöste ett psykotiskt tillstånd. Huruvida Mattias psykiska tillstånd försvagade hans grepp om verkligheten och inverkade på uppsåtets täckning, är en fråga som domstolen inte tog ställning till. Istället valde tingsrätten att lyfta fram andra omständigheter i sin uppsåtsbedömning.

Frågan om påföljdsbestämningen togs upp i HD. Avgörande för påföljdsvalet var om Mattias begick brotten under påverkan av en allvarlig psykisk störning och om han vid domstillfället led av en sådan störning. Av den rättsmedicinska undersökningen framkom det att Mattias led av en personlighetsstörning med paranoida och narcissistiska drag samt att han var deprimerad och reagerade avvikande på alkohol. Uppfattningarna om huruvida han hade en hjärnskada eller inte gick isär men majoriteten ansåg att Mattias led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. HD konstaterade att Mattias vid gärningstillfället befann sig i ett kortvarigt tillstånd av psykotisk karaktär som utlöstes av en kraftig alkoholberusning.³⁰ Det ska tilläggas att beroende på störningens art och grad bör alkoholpsykoser och tillstånd av psykotisk karaktär räknas till begreppet allvarlig psykisk störning.

Därefter övergick domstolen till att kommentera fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB. HD menade att förbudet inte var tillämpligt på tillfälliga psykosartade tillstånd utlösta av alkohol- eller narkotikaberusning. En sådan

²⁹ Se NJA 1995 s. 48 (på s. 54).

³⁰ Ibid. (på s. 70–74).

tillämpning skulle enligt HD innebära en radikal förändring av rättsordningen vilket inte var i linje med förarbetena och inte rimligen kunde vara syftet med bestämmelsen. Konsekvenserna skulle kunna bli att gärningspersoner som befinner sig i kortvariga rusutlösta tillstånd av psykotisk karaktär kan begå mycket allvarliga brott utan att kunna dömas till varken fängelse eller rättspsykiatrisk vård. Domstolens slutsats blev att Mattias varken led av en allvarlig psykisk störning – i den mening som fängelseförbudet avser – vid gärningstillfället eller vid domstillfället. Mattias Flink dömdes för mord och mordförsök till fängelse på livstid.³¹

5.2 NJA 2001 s. 899

I NJA 2001 s. 899 stod en man åtalad för ett antal gärningar, däribland grov misshandel och grov våldtäkt, som alla ägde rum på morgonen den 28 oktober 2000. Prövningen i HD gällde påföljdsbestämningen och tolkningen av fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB.

Den 27 oktober 2000 slutade K.N. sitt skift i hamnen tidigt på morgonen. Han sov inte många timmar innan han på eftermiddagen började dricka alkohol. På kvällen drack han och några arbetskamrater några öl hemma innan sällskapet begav sig ner till stan. K.N. mindes inte mycket från slutet av kvällen och morgonen men enligt vittnesuppgifter och målsägandeutsagor hade han bland annat misshandlat T.J. och våldtagit A under morgontimmarna. Tingsrätten kom fram till att K.N. var gärningsperson och efter en knapphändig uppsåtsprövning ansågs det styrkt att K.N. handlat uppsåtligt.³²

Påföljdsbestämningen prövades i HD. Domstolen utredde om K.N. begick gärningarna under påverkan av en allvarlig psykisk störning och om han vid domstillfället led av en sådan störning. Det framgick i den rättspsykiatriska utredningen att K.N. vid gärningstillfället befann sig i ett psykotiskt tillstånd

³¹ Se NJA 1995 s. 48 (på s. 74–75).

³² Se NJA 2001 s. 899 (på s. 900–903).

med hallucinationer som utlöstes av alkoholberusning. Enligt utlåtanden från rättspsykiatrisk expertis hade K.N. aldrig tidigare reagerat avvikande på alkohol och kunde därför inte förutse en sådan reaktion. K.N. ansågs lida av en allvarlig psykisk störning vid tidpunkten för brotten men inte vid domstillfället. HD refererade till domen i Flink-fallet där fängelseförbudet inte ansågs omfatta alla tillfälliga psykosartade tillstånd utlösta av alkohol- eller narkotikaberusning. Domstolen menade att gärningspersonen i det fallet hade uppvisat avvikande beteende i samband med alkohol tidigare. Detta ledde till att gärningarna inte ansågs begångna under inflytande av en allvarlig psykisk störning. HD kom fram till att tidigare reaktioner utlösta av alkoholberusning borde få betydelse i påföljdsprövningen. K.N:s tillstånd ansågs därför inte vara självförvållat och han ansågs lida av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Då K.N. varken kunde dömas till fängelse eller rättspsykiatrisk vård dömdes han till skyddstillsyn med föreskrift om öppen psykiatrisk vård och 200 dagsböter å 170 kr.³³

5.3 Anna Lindh

Mordet på Sveriges utrikesminister Anna Lindh blev ett mycket uppmärksammat mål som slutligen avgjordes i HD, NJA 2004 s. 702. Frågan i fallet var om gärningspersonen kunde anses lida av en allvarlig psykisk störning.

Anna Lindh blev den 10 september 2003 attackerad och knivhuggen upprepade gånger inne på varuhuset NK i Stockholm. Skadorna var så allvarliga att hon avled på sjukhuset dagen därpå. Mijailo Mijailovic erkände angreppet på utrikesministern men bestred att han haft uppsåt att beröva henne livet. M.M. hävdade att han agerade på en impuls till följd av röster han hört i huvudet.³⁴

Prövningen i HD inleddes med en redogörelse av M.M:s psykiska hälsotillstånd. Utredningsmaterialet var omfattande och inkluderade bland

³³ Se NJA 2001 s. 899 (på s. 907–908).

³⁴ Se NJA 2004 s. 702 (på s. 702–706).

annat en psykiatrisk bedömning som gjordes efter gripandet; då M.M. blev inlagd på en rättspsykiatrisk klinik. Utlåtandena om M.M:s psykiska tillstånd gick isär. Några menade att han led av ett psykotiskt syndrom inom schizofrenifamiljen med inslag av vanföreställningar och rösthallucinationer, det vill säga en allvarlig psykisk störning. Andra menade att M.M. led av en icke allvarlig psykisk störning, att han hade en personlighetsstörning med narcissistiska inslag och att han simulerade rösterna i sitt huvud. I sin bedömning fäste domstolen större vikt vid de sistnämnda utlåtandena som överensstämde med resultaten från den rättspsykiatriska undersökningen. M.M. ansågs varken lida av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället eller vid domstillfället.³⁵

I uppsåtsfrågan kom HD fram till att M.M. var väl medveten om angreppet på Anna Lindh. Som stöd för sin uppfattning angav domstolen hans uppträdande efter överfallet och det faktum att han sprang från brottsplatsen samtidigt som han gjorde sig av med gärningsvapnet. HD ansåg även att M.M. – trots sin personlighetsstörning – var likgiltig inför risken att utrikesministern skulle dö av sina skador. De omständigheter som domstolen uppgav talade för denna slutsats var sättet angreppet skedde på och att M.M. måste ha förstått att det fanns en betydande risk för att skadorna kunde leda till Anna Lindhs död. M.M. dömdes för mord till fängelse på livstid.³⁶

5.4 Rödebymålet

I det s.k. Rödebymålet, RH 2008:90, utreddes om gärningspersonen varit tillräckligt medveten om sitt handlande att uppsåt kunde ha förelegat och vilken påföljd denne skulle dömas till.

Familjen R. hade under flera år blivit utsatt för grova trakasserier av ett mopedgäng med ungdomar. En kväll träffade en bekant till familjen på

³⁵ Se NJA 2004 s. 702 (på s. 721–727).

³⁶ Ibid. (på s. 727).

ledaren i mopedgänget, C.S, och kastade då en ölburk i huvudet på honom. C.S. blev väldigt upprörd över ölburksincidenten och hela mopedgänget åkte ut till familjens gård där de plockade på sig tillhyggen. Pappan i familjen, S.R, hade samma kväll tagit sömntabletter och antipsykotika – ett läkemedel som används för att behandla vuxna med schizofreni – samt druckit en del whiskey innan han gick och la sig. S.R. vaknade till när ungdomarna befann sig på gården. Han hämtade sitt hagelgevär, gick ut genom ytterdörren och började skjuta mot ungdomarna. C.S. blev träffad av ett eller två skott och fick livshotande skador. Hans kompis S.S. blev träffad av två skott av vilka det ena skottet tog så illa att han avled direkt.³⁷

Inledningsvis i uppsåtsprövningen tog hovrätten ställning till om S.R. varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande. En av de omständigheter som domstolen tog i beaktande var S.R:s psykiska hälsotillstånd. Den rättspsykiatriska utredningen visade att S.R. sedan länge led av ADHD och Tourettes syndrom samt att han vid gärningstillfället var deprimerad och befann sig i en stressartad paniksituation. Enligt utlåtanden över den rättspsykiatriska undersökningen handlade S.R. impulsivt i ett tillstånd av nedsatt medvetenhet. Hovrätten var av en annan uppfattning. Den menade att S.R. uppfyllde kravet på medvetenhet då händelseförloppet pågick under en inte obetydlig tid och eftersom S.R:s handlande krävde förberedelser.³⁸

Domstolen övergick sedan till att pröva de olika uppsåtsformerna. Den kunde konstatera att S.R. hade insiktsuppsåt beträffande handlandet som ledde till S.S:s död och att han var likgiltig inför effekten att C.S. skulle dö. Omständigheterna som fick betydelse för bedömningen var att S.R. använde sig av ett livsfarligt vapen vilket han avlossade från mycket nära håll och att han som jägare hade tidigare erfarenheter av vapnet och dess egenskaper. Hovrätten ansåg att S.R. i egenskap av jägare måste ha insett den mycket höga risk som förelåg för en dödlig utgång. Vidare ansåg domstolen att S.R.

³⁷ Se RH 2008:90 (på s. 1–2).

³⁸ Ibid. (på s. 13–14).

hade förhållit sig likgiltig till effekten död då inga andra omständigheter talade emot denna slutsats.³⁹

I påföljdsfrågan konstaterade hovrätten att S.R. begick gärningarna under påverkan av en allvarlig psykisk störning och han kunde därmed inte dömas till fängelse enligt förbudet i 30 kap. 6 § BrB. Därpå gjorde domstolen en samlad bedömning av utredningsmaterialet kring S.R:s psykiska hälsotillstånd. Då S.R. inte längre ansågs lida av en allvarlig psykisk störning saknades förutsättningar för att överlämna honom till rättspsykiatrisk vård. S.R. blev fri från påföljd.⁴⁰

5.5 Samurajsvärdet

I NJA 2012 s. 45, det s.k. samurajfallet, tog domstolen ställning till frågan om uppsåt när en gärning begåtts under självförvållat rus och under påverkan av psykisk störning. Omständigheterna i fallet var mycket speciella.

K.H. och hans flickvän M.E. var sambos sedan en månad tillbaka och paret befann sig den aktuella kvällen i K.H:s bostad. Tillsammans tittade de på skräckfilm och drack en treliters box med rödvin, av vilken M.E. drack tre glas och K.H. resten. M.E. gick så småningom och la sig medan K.H. satt kvar i soffan. Kl. 2.42 skickade M.E. ett sms till K.H. om att han skulle komma till sovrummet och kl. 2.59 ringde parets granne till SOS Alarm. Någon gång mellan kl. 2.42 och kl. 2.59 blev M.E. upprepade gånger huggen med ett samurajsvärd vilket ledde till svåra kroppsskador med risk för dödlig utgång.⁴¹

HD kom fram till att K.H. var gärningsperson och gjorde därefter en grundlig prövning av uppsåtsfrågan. Med hänsyn därtill beaktade domstolen

³⁹ Se RH 2008:90 (på s. 14).

⁴⁰ Ibid. (på s. 16–17).

⁴¹ Se NJA 2012 s. 45 punkt 2–5.

K.H:s psykiska hälsotillstånd. I det aktuella fallet visade den medicinska utredningen och det rättspsykiatriska utlåtandet att K.H. vid gärningstillfället var drabbad av en stressreaktion och ett kortvarigt psykosnära tillstånd som utlöstes av ett kraftigt alkoholintag. K.H. led av en icke allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. I den medicinska utredningen framkom även uppgifter som tydde på att K.H. inte var fullt medveten om sitt handlande. HD var delvis av en annan uppfattning. Domstolen menade att eftersom händelseförloppet pågick under en inte obetydlig tid måste K.H. ha insett att det var en människa han angrep. Detta oavsett om han i det inledande skeendet hade nedsatt medvetenhet om sitt handlande. Följaktligen drog HD slutsatsen att K.H. uppsåtligt misshandlat sin flickvän M.E.⁴²

HD övergick sedan till frågan om ansvar för försök till mord eller dråp. Vid försöksbrott ska uppsåtet sträcka sig utöver det faktiska händelseförloppet vilket medför särskilda bedömningssvårigheter. K.H:s kortvariga psykiska störning, speciellt hans nedsatta förmåga att inse gärningens innebörd, hans reaktiva aggressivitet och avsaknad av en tydlig strategi, fick stor betydelse i domstolens bedömning. Andra omständigheter som betonades i ansvarsfrågan var K.H:s agerande efter misshandeln och att paret inte var ovänner vid gärningstillfället. HD kom fram till att det inte var ställt utom rimligt tvivel att K.H. hade för avsikt att döda M.E. eller att han förstod att M.E. skulle dö. K.H. hade varken avsiktsuppsåt eller insiktuppsåt.⁴³

Då återstod frågan om K.H. hade likgiltighetsuppsåt. För likgiltighetsuppsåt krävdes att K.H. förstod att hans gärning var livsfarlig och kunde leda till M.E:s död samt att detta inte utgjorde ett relevant skäl för K.H. att avstå från sitt handlande. HD ansåg att det inte var möjligt att bedöma vad K.H. föreställt sig om risken för att M.E. skulle dö eller om han uppfattade risken som mycket hög. I sin bedömning tog domstolen särskild hänsyn till gärningspersonens sinnestillstånd. Den betonade att K.H:s förvirrade

⁴² Se NJA 2012 s. 45 punkt 27–28.

⁴³ Ibid. punkt 30–31.

tillstånd gjorde det omöjligt att bedöma hans föreställning om följderna, det vill säga det kognitiva elementet. Vidare kommenterade domstolen det andra steget i prövningen av likgiltighetsuppsåt, det voluntativa elementet. Den menade att K.H:s inställning till följderna skulle ses i ljuset av hans psykiska tillstånd vid gärningstillfället. I M.E:s vittnesmål och i den medicinska utredningen framkom uppgifter om att K.H. handlade reflexmässigt och inte var närvarande i situationen.⁴⁴

Slutsatsen blev att det inte förelåg något likgiltighetsuppsåt och att K.H. inte kunde dömas för ansvar för försök till mord eller dråp. K.H. dömdes för synnerligen grov misshandel till fängelse i fem år.⁴⁵

HD:s uppsåtsprövning i samurajsvärdet är omfattande, pedagogisk och noggrann. Gärningspersonens psykiska tillstånd får upprepade gånger betydelse för domstolens bedömning i uppsåtsfrågan.

⁴⁴ NJA 2012 s. 45 punkt 32–37.

⁴⁵ Ibid. punkt 52.

6 Analys

Efter att ha studerat ovanstående rättsfall utifrån gällande rätt har jag kommit fram till att psykisk störning spelar roll vid rättstillämpningen både i uppsåtsprövningen och i påföljdsbestämningen. Trots att särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare förflyttats från ansvarsdelen till påföljdsdelen påverkar den psykiska störningen fortfarande uppsåtsfrågan. Tyvärr inte i den utsträckning som ibland hade varit önskvärd. Det är sällan som domstolen kommer fram till att uppsåt inte föreligger trots att gärningspersonen vid brottstillfället led av en allvarlig psykisk störning. Jag anser detta vara problematiskt då uppsåtet enligt svensk rätt ska bedömas med hänsyn till den psykiska störningen. Hur en gärningsperson med exempelvis hallucinationer kan vara medveten om sitt handlande är för mig en svårbesvarad fråga.

Uppsåtsbegreppet består dels av ett medvetenhetskrav och dels av gärningspersonens grad av tro och inställning till följden eller omständigheterna. Den största och mest påtagliga likheten mellan ovan nämnda rättsfall är att uppsåt ansågs föreligga i alla fallen trots att gärningspersonen både i NJA 2001 s. 899 och i Rödebymålet ansågs lida av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället.

I två av fem rättsfall berörs gärningspersonens psykiska tillstånd inte alls i samband med uppsåtsprövningen. I fallet Flink talade flera medicinska utlåtanden för att gärningspersonen led av en personlighetsstörning och att han vid gärningstillfället befann sig i ett psykotiskt tillstånd. Att domstolen överhuvudtaget inte diskuterade hans psykiska tillstånd vid uppsåtsprövningen väcker många frågetecken. En av de faktorer som jag tror kan ha inverkat på bedömningen är gärningens svårighetsgrad. Om gärningspersonen skjuter ihjäl sju personer och skadar två måste han ha handlat uppsåtligt, eller? Det hör till saken att övervägande del av de medicinska experterna kom fram till att M.F. led av en allvarlig psykisk

störning vid gärningstillfället. Det får därmed anses troligt att hans psykiska tillstånd inverkade på graden av medvetenhet och borde ha tagits i beaktande av domstolen vid uppsåtsprövningen.

I likhet med Flink-fallet prövades aldrig gärningspersonens psykiska tillstånd vid uppsåtsbedömningen i NJA 2001 s. 899. Trots att K.N. ansågs lida av en allvarlig psykisk störning med hallucinationer vid brottstillfället uppkom inte frågan om han var i tillräcklig grad medveten.

Gärningspersonens bild av händelseförloppet ska ligga till grund för domstolens bedömning i uppsåtsfrågan. Anta att K.N. vid gärningstillfället led av hallucinationer och inte var fullt medveten om att det var människor han angrep. Under alla förhållanden borde hans psykiska tillstånd tagits upp i uppsåtsprövningen speciellt eftersom han hade nedsatt verklighetsförankring till följd av hallucinationer.

Utifrån en bedömning av uppsåtsprövningen i de fem rättsfallen drar jag slutsatsen att rättstillämpningen succesivt har ändrats och blivit mer noggrann. De två äldsta rättsfallen berörde överhuvudtaget inte gärningspersonens psykiska tillstånd i uppsåtsprövningen. I de tre senare fallen beaktades tillståndet och i de två senaste gjordes en ingående bedömning av uppsåtsfrågan utifrån det psykiska tillståndet.

Rödebymålet och samurajsvärdet uppvisar flera likheter med varandra. Vid bedömningen av medvetenhetskravet diskuterade domstolen gärningspersonens psykiska tillstånd och redogjorde för vilka omständigheter som talade för att gärningspersonen var i tillräcklig grad medveten om sitt handlande. I båda fallen angav domstolen att händelseförloppet pågick under en inte obetydlig tid vilket borde ha fått gärningspersonen att bli medveten om sitt handlande. Trots uppfattningen att gärningspersonen agerade reaktivt och på impuls i båda fallen är det uppenbart att händelseförloppets varaktighet spelar en tydlig roll i uppsåtsbedömningen. Domstolens bedömning i Rödebymålet och samurajsvärdet leder mig också till slutsatsen att det svenska kravet på

medvetenhet är relativt lågt ställt och eventuellt borde ses över. Framförallt med tanke på vilka svårigheter som psykisk störning kan ge upphov till i uppsåtsprövningen och hur det påverkar rättssäkerheten för psykiskt störda lagöverträdare.

För att övergå till vilken roll psykisk störning spelar i påföljdsbestämningen kan jag börja med att återigen nämna lagändringen som skedde år 2008. I och med att det absoluta fängelseförbudet ersattes med en fängelsepresumtion påverkar det ofrånkomligen även rättstillämpningen. Flink-fallet, NJA 2001 s. 899 och Anna Lindh avgjordes innan lagändringen trädde i kraft. Rödebymålet prövades samma år som lagändringen skedde och avgjordes enligt lydelsen som gällde före den 1 juli 2008, det vill säga enligt fängelseförbudet. Samurajsvärdet är därmed det enda av rättsfallen som avgjordes efter att fängelsepresumtionen trädde i kraft.

Om vi börjar med att titta på de två äldsta rättsfallen uppvisar de en tydlig inkonsekvens i den rättsliga domstolens påföljdsbestämning. I Flink-fallet talade övervägande skäl för att gärningspersonen led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället men inte vid domstillfället. Eftersom fängelseförbudet hindrade domstolen från att döma allvarligt psykiskt störda lagöverträdare till fängelse kom domstolen fram till att M.F. inte led av en sådan störning. I min mening försökte HD hitta en väg runt fängelseförbudet enbart på grund av brottets mycket höga svårighetsgrad. Tyvärr skedde det på bekostnad av rättssäkerheten för psykiskt störda lagöverträdare. Om brottet hade varit mindre allvarligt är jag övertygad om att M.F. hade ansetts lida av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Enligt fängelsepresumtionen är brottets straffvärde en omständighet som talar för att synnerliga skäl föreligger vilket innebär att de problem som uppstod i Flink-fallet aldrig hade aktualiserats.

Det visade sig också i NJA 2001 s. 899 att långtifrån alla kortvariga psykostillstånd utlösta av alkohol omfattades av fängelseförbudet. Enligt domen i NJA 2001 s. 899 berodde fängelseförbudets tillämplighet på

huruvida gärningspersonen tidigare reagerat avvikande på alkohol eller inte. Med andra ord, om tillståndet var självförvållat eller inte. Gärningspersonen i det senare fallet hade aldrig tidigare reagerat avvikande på alkohol och bedömdes lida av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Rättsosäkerheten och inkonsekvensen i den rättsliga bedömningen av psykiskt störda lagöverträdare ledde slutligen till en välbehövlig reform av fängelseförbudet.

Det är domstolen som efter en sammanvägning ska avgöra huruvida gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning eller inte. Den medicinska undersökningen och yttranden från Socialstyrelsen ska ges relevans men därutöver ligger avgörandet hos domstolen. I alla rättsfallen har rätten tagit den medicinska undersökningen i beaktande vid påföljdsbestämningen. Den har i tre av fem fall följt den övervägande uppfattningen vilket tyder på att domstolen indirekt överlåter den medicinska bedömningen till experterna. Ur ett rättssäkerhetsperspektiv är detta en önskvärd slutsats. Undantagen är som ovan nämnts Flink-fallet men även Anna Lindh. I fallet Anna Lindh gick de medicinska utlåtandena isär och HD tvingades göra en bedömning utan att övervägande skäl talade för det ena eller det andra. Vid bedömningen blev tidigare sjukdomshistoria och tidslängden på observationerna avgörande. Domstolen kom fram till att M.M. inte led av en allvarlig psykisk störning vilket innebar att fängelseförbudet inte blev tillämpligt.

I Rödebymålet visade den rättspsykiatriska utredningen att S.R. sedan länge led av ADHD och Tourettes syndrom samt att han vid gärningstillfället var deprimerad. Domstolen bedömde hans psykiska tillstånd som allvarligt vid gärningstillfället men inte vid domstillfället. Enligt domen var fängelseförbudet i dess lydelse före lagändringen tillämpligt. Det finns vissa likheter mellan Rödebymålet och Flink-fallet. I båda fallen befann sig gärningspersonen i ett psykotiskt tillstånd vid brottstillfället men inte vid domstillfället och i båda fallen hade gärningspersonen druckit alkohol. I Flink-fallet dömdes gärningspersonen till livstids fängelse och i

Rödebymålet gick han fri från ansvar. Det som skiljer fallen åt och som jag antar ligger till grund för inkonsekvensen i påföljdsbestämningen är att i Rödebymålet hade gärningspersonen en långvarig dokumenterad sjukdomshistoria, brottets allvarlighetsgrad var lägre och tiden för alkoholintaget kunde inte med säkerhet fastställas till innan gärningen skedde.

I samurajfallet bedömdes gärningspersonen vara drabbad av en stressreaktion och ett kortvarigt psykosnära tillstånd som utlöstes av ett kraftigt alkoholintag. Det rörde sig om ett självförvållat rustillstånd och gärningspersonen ansågs inte lida av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället eller vid domstillfället. Varken fängelsepresumtionen eller bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård aktualiserades.

För att summera analysen kan jag konstatera att psykisk störning påverkar både uppsåtsprövningen och påföljdsbestämningen. I uppsåtsprövningen får gärningspersonens psykiska tillstånd framförallt betydelse för kravet på medvetenhet. Emellertid är det svenska medvetenhetskravet väldigt lågt ställt och trots att gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning är det ytterst sällan som uppsåt inte anses föreligga. Avslutningsvis har jag kommit fram till att de inkonsekvenser som funnits i påföljdsbestämningen till stor del berodde på det tidigare fängelseförbudet. Då jag inte kunnat hitta nyare rättsfall som behandlar påföljd och allvarlig psykisk störning kan jag dock inte vara helt säker i min slutsats. Det återstår att se huruvida påföljdsbestämningen blir mer enhetlig sedan den nya lagstiftningen infördes.

Käll- och litteraturlförteckning

KÄLLOR

Tryckta källor

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar.

SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar & samhällsskydd.

Propositioner och regeringsskrivelser

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård m.m.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Elektroniska källor

Lagkommentarer

Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 1 kap. Om brott och brottspåföljder (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 1 kap. 2 §, under rubriken Begreppet uppsåt.

Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 30 kap. Om val av påföljd (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 30 kap. 6 §, under rubrikerna Äldre rätt och Gällande rätt.

Berggren m.fl. Brottsbalken m.m. \ 31 kap. Om överlämnande till särskild vård i vissa fall (10 november 2017, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo), kommentaren till 31 kap. 3 §, under rubrikerna Allmänt och Prövning av behovet av vård.

Litteratur

Asp, Petter och Ulväng, Magnus: 'Straffansvar vid rus och psykisk störning.' *JT* 2011/12 s. 867–877.

Asp, Petter och Ulväng, Magnus och Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*. 2:2 uppl. Uppsala 2013.

Lidberg, Lars och Wiklund Nils (red.): *Svensk rättspsykiatri – Psykisk störning, brott och påföljd*. 2 uppl. Lund 2004.

Kindström Dahlin, Moa och Franklin, Nike: 'Hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare i ljuset av Rödebymålet.' *JT* 2009/10) s. 172–182.

Rönblom, Urban: 'Ansvar och påföljd för psykiskt störda lagöverträdare – problematiken med kortvariga psykostillstånd, uppsåt och friskförklaring.' *SvJT* 2005 s. 361–371.

Samuelsson, Dan: 'Skuld och psykisk sjukdom.' *JT* 2006/07 s. 813–817.

Ulväng, Magnus: 'Likgiltighetsuppsåt.' *SvJT* 2005 s. 1–17.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1995 s. 48.

NJA 2001 s. 899.

NJA 2004 s. 702.

NJA 2011 s. 563.

NJA 2012 s. 45.

Övriga domstolar och förvaltningsmyndigheter

Hovrätten över Skåne och Blekinge, RH 2008:90.